

DESPRE NORMATIVITATEA LOGICII¹

MIRCEA DUMITRU

Conceptele modale și normative sunt abundente². Iată doar câteva dintre cele mai folosite concepte în explicațiile și cercetările filosofice: adevărurile necesare ale logicii, matematicii și, respectiv, ale metafizicii; conexiunile necesare dintre evenimente și stări de lucruri în lumea naturală; principiile necesare sau necondiționate ale eticii; și multe alte forme de adevăruri sau conexiuni necesare, forme ale lui „trebuie”, „obligatoriu” etc.

Este cât se poate de rezonabil, atunci, ca această abundență să conducă la întrebarea legitimă: cât de multă diversitate avem noi, de fapt, aici? Să fie, oare, toate acele concepte modale și normative independente unele față de celelalte sau să poată fi reductibile doar la un singur gen sau la câteva genuri de concepte modale primitive? Iar dacă situația este aceasta din urmă, să existe anumite căi ireductibile în care un adevăr ar putea fi necesar sau o conexiune ar putea avea loc cu necesitate?

Conceptul principal care este constitutiv pentru poziția mea de aici cu privire la normativitatea logicii – sau cel puțin felul în care înțeleg eu să dau sens acestei teme – este definitoriuconstitutiv pentru o concepție anti-reducționistă potrivit căreia există trei forme principale de necesitate, anume necesitatea metafizică, naturală și normativă; și fiecare dintre acestea este ireductibilă la celelalte sau la oricare altă combinație de forme de necesitate³.

Logica însăși este infuzată cu concepte modale/intensionale/normative; în mod obișnuit, formulăm noțiunile logice/metalogice în termenii adevărurilor, conexiunilor etc. necesare, sau în termenii a ceea ce trebuie să fie cazul sau nu trebuie să fie cazul, a ceea ce este obligatoriu să se întâmple sau nu este obligatoriu etc.

Dar atunci, în ce sens, sau în ce sensuri se poate spune despre logică că este normativă? Desigur, într-un anumit sens aceasta pare să fie o chestiune banală. Căci logica *ne apare în mod evident* ca fiind o paradigmă a unei științe normative. Sentimentul că logica exemplifică tipologic, într-un sens foarte robust, chiar conceptul unei științe normative, care trebuie opus în mod categoric și rigid unei cercetări științifice descriptive și empirice, este atât de puternic încât motivează întrebarea ulterioară dacă logica ar putea să se bucure de un *statut excepțional* printre celelalte științe.

---

¹ Studiul acesta este traducerea lucrării mele *On the Normativity of Logic*, publicat original în *Normativity, Acta Philosophica Fennica, The 2019 Entretiens of Institute International de Philosophie*, Ilkka Niiniluoto & Sami Pihlstrom (ed.), 2020, pp. 51–66.

² Doresc să-mi exprim recunoștința celor doi referenți anonimi, pentru comentariile lor care au contribuit la îmbunătățirea și clarificarea unor părți din studiul meu. Este de la sine înțeles că sunt unicul răspunzător de conținutul și de argumentele acestei lucrări.

³ Cf. K. Fine, 2005, p. 235.

Pentru a ne tăia o cale prin complicațiile dialecticii acestei teme, este foarte util să ne îmbarcăm într-un tur ghidat prin peisajul complex al literaturii de specialitate. Ca să începem, este productiv să discutăm teza normativității logicii, care este teza că logica exercită constrângeri normative asupra raționării, în interiorul dezbaterii contemporane dintre *exceptionalismul logic* și, respectiv, *anti-exceptionalismul logic*. Anii din urmă au cunoscut o explozie a literaturii în care se dezbate statutul epistemologic, metafizic și metodologic al logicii, cu o focalizare aparte asupra contrastului dintre excepționaliști și, respectiv, anti-excepționaliști⁴.

1. CONCEPȚIA EXCEPȚIONALISTĂ

Concepția standard despre logică – cel puțin în tradiția filosofiei analitice⁵ – este aceea că logica este o știință *a priori*. De aceea, dovezile empirice nu au – și chiar, mai puternic, *nu pot* avea – nici o legătură semnificativă cu justificarea logicii⁶. Mulți aprioriști logici susțin că principiile și regulile de inferență logice sunt justificabile *a priori* și că, în consecință, ele nu sunt nici coroborabile, dar nici infirmabile empiric.

Aprioriștii logici ne înfățișează logica ca fiind doar *formală*⁷. Drept urmare, logica studiază ce anume decurge din premise sau asumții acceptate de fapt sau de dragul argumentării într-o manieră abstractă, generală și neutră față de conținuturile argumentelor sau ale raționamentelor; ceea ce face ca logica să fie independentă față de chestiunile factuale care țin de natura lumii faptelor empirice. Această independență a logicii față de lume o face pe cea dintâi imună, totodată, față de orice revizuri pe temeuri empirice.

În plus față de toate acestea, și spre deosebire de știința empirică, logica este, de asemenea, *a priori* pentru că este ubicuă, pe deplin generală și fundamentală pentru gândire/raționare. Principiile și regulile de inferență logice sunt constitutive pentru structurile generale ale oricărui gen de raționare și argumentare umane. Ele sunt infrastructura raționării științifice și, deopotrivă, a argumentării filosofice.

Astfel, de exemplu, atunci când ne angajăm în demersurile *științei empirice* utilizăm reguli logice pentru a face inferențe pornind de la observațiile empirice. În *matematică*, utilizarea regulilor logice este fundamentală pentru a demonstra teoremele matematice. *Logica* însăși utilizează reguli logice atunci când evaluează relațiile logice dintre propoziții. Chiar mai specific în acest caz, logica însăși (metalogica) este solicitată atunci când logica este obiectul de cercetare; de asemenea, și în cazul în care urmărim să conceptualizăm genul de metodologie

---

⁴ Pentru a da sens complicațiilor (chiar încâlcilor) peisajului conceptual în care se înrădăcinează controversa dintre exceptionalism și antiexceptionalism, am beneficiat foarte mult de cercetările lui Filippo Ferrari, Filippo Ferrari & Sebastiano Moruzzi și, respectiv, Florian Steiberger. Propriul meu studiu de față constă în reacții și comentarii, sub forma unor note de lectură, asupra lucrărilor foarte stimulative ale acestora.

⁵ Carnap, 1937, Dummett, 1991, Frege, 1893, Rumfitt, 2015, Tarski, 1936, 1956, Wright, 1986.

⁶ Field, 1996, 1998, 2005.

⁷ Tarski, 1936.

pentru a revizui un sistem logic, noi utilizăm din nou logica⁸. Astfel, în principiu, nu poate exista o *evaluare neutră* din punct de vedere logic a logicii înseși. Și în vremuri mai apropiate de noi, *metafizica*, mai ales aceea practică în tradiția analitică, face uz în mod masiv de logică pentru a propune modele ale structurii de adâncime a realității și ale temeiurilor sale metafizice modale⁹.

Așadar, pentru temeiuri *prima facie* bune, logica a fost concepută ca aparținând familiei disciplinelor *normative*, ceea ce transformă în ceva analitic ideea că logica este angajată în producerea și stabilirea *normelor* de gândire și de raționare corecte. Iar faptul că metodologia logicii trebuie considerată ca fiind într-un *contrast puternic* cu aceea a științelor empirice este o consecință firească a conceptului logicii ca fiind o disciplină normativă, adică o disciplină non-descriptivă și non-factuală. Unii filosofi merg chiar mai departe și susțin că normele logice sunt întemeietoare pentru gândire și pentru raționare, în așa măsură încât acela care nu urmează și nu respectă legile logicii nu mai este un gânditor sau raționator autentic.

Poziția lui Kant ilustrează foarte bine acest concept normativ al logicii, întrucât ceea ce el numește logica „pură generală” „conține regulile gândirii necesare în mod absolut fără de care nu poate exista nici o folosire a intelectului în genere”¹⁰. Gottlob Frege susține că legile logicii „sunt cele mai generale legi, care *prescriu* (italice M. D.) modul de a gândi oriunde există în genere gândire”¹¹. Unii filosofi au interpretat concepția lui Frege cu privire la *normativitatea logicii* ca fiind ideea care conduce la teza că logica este *constitutivă* pentru gândire;¹² există, însă, alți filosofi care argumentează că, potrivit lui Frege, *este posibilă gândirea ilogică*, dar că o astfel de „gândire” ar fi *incorectă și irațională*. Indiferent de interpretările acestea atât de diferite, un lucru este clar; Frege ne învață că logica urmărește să stabilească legile adevărului: „a descoperi adevărul este sarcina tuturor științelor; îi incumbă logicii să discearnă legile adevărului”¹³. Mai mult, deoarece raționarea, judecata și inferarea ținesc către adevăr, legile logicii vor governa toate acele operații ale gândirii, făcând din legile logicii, care sunt obiective și nerevizuibile, legi ale gândirii. Wittgenstein face observații similare atunci când susține că logica, fiind constitutivă pentru gândire, stabilește caracterul său *a priori*: „Ceea ce face ca logica să fie *a priori* este imposibilitatea gândirii ilogice”¹⁴.

Epistemologia logicii și, în particular, chestiunea care privește caracterul normativ al adevărului și semnificației au atras, în ultima vreme, atenția mai multor teoreticieni. Conceptul director în jurul căruia s-a articulat și s-a dezvoltat *concepția standard* a logicii a fost conceptul că logica, chiar prin propria sa natură, este o disciplină normativă care se plasează în aceeași familie de discipline cu etica. Ceea ce este etica față de constrângerile normative asupra comportamentului uman adecvat este logica față de constrângerile normative ale adevărului, semnificației și

⁸ Dummett, 1991, Woods, 2018, 2019.

⁹ Fine, 2012; Correia & Schnieder, 2012; Williamson, 2013.

¹⁰ Kant, 1781, A52/B76.

¹¹ Frege, 1893, XV.

¹² Steinberger, 2017.

¹³ Frege, 1956, p. 289.

¹⁴ Wittgenstein, 1921, 5.4731.

raționamentului. Acesta este nucleul concepției care conferă logicii un *statut exceptional* printre științe, aparținând familiei disciplinelor normative și nu acelor care aparțin familiei cercetărilor empirice.

Dar întreaga dialectică în desfășurare în literatura de specialitate de dată foarte recentă a motivat o întorsătură interesantă, ca rezultat al supunerii întregii idei că logica este o disciplină normativă unei analize și critici amănunțite conectate cu o linie de gândire articulată de către mai mulți autori¹⁵. Impactul acelor discuții a constat în reînnoirea interesului față de tema normativității logicii, în mod deosebit din partea filosofilor logicii preocupați de categoria *normativității epistemice*.

2. CONCEPȚII ANTI-EXCEPȚIONALISTE

În opoziție cu punctul de vedere standard, potrivit căruia logica este o disciplină *a priori* și nerevizuibilă empiric, care furnizează regulile fundamentale ultime și indispensabile ale gândirii și care constrâng din punct de vedere normativ raționamentele și judecățile noastre, există diferite concepții filosofice despre logică care consideră că metodologia logicii este *în linii mari și generale una abductivă*.

Aceste concepții acceptă ca anumite considerații extra-logice să aibă impact asupra legitimității principiilor logice fundamentale. Iar aceasta se produce fie (i) considerând că există o continuitate între logică și științele empirice, logica fiind în felul acesta deschisă revizuirilor pe baza observațiilor empirice,¹⁶ fie (ii) dând seamă, în alte modalități, de considerații abductive generale puse în prim plan de către virtuțile teoretice și explicative precum simplitatea, unificarea, puterea explicativă etc.¹⁷

Anti-exceptionalismul cu privire la metodologia logicii rezidă exact în această concepție *abductivă* și, controversabil, *non-aprioristă* cu privire la logică (deși unii autori iau în considerare și posibilitatea unei abducții *a priori*¹⁸). Ideea de bază a acestei poziții este aceea că logica nu are un statut special printre științe: „metodele sale se află pe un continuum cu metoda științifică. Logica nu este *a priori* și nici nu sunt analitice adevărurile sale. Teoriile logice sunt revizuibile și dacă sunt revizuite, ele sunt revizuite pe aceleași temeuri precum teoriile științifice”¹⁹. Există acest foarte cunoscut caz care ilustrează strategia (i) de mai sus, care se datorează lui Quine și Putnam. Ei au argumentat că anumite descoperiri empirice și interpretări ale fizicii cuantice pot să motiveze foarte bine o revizuire a unora dintre principiile fundamentale ale logicii clasice, cum ar fi, de pildă, legea distributivității conjuncției față de disjuncție, adică legea care ne permite să inferăm ‘(p & q) V (p & r)’ din ‘p & (q V r)’. Drept urmare, potrivit lui Quine și lui

¹⁵ Field, 2009; Pedersen, 2019; Russell, 2017; Steinberger, 2017.

¹⁶ Quine, 1951; Putnam, 1979.

¹⁷ Bueno, 2010; Bueno & Colyvan, 2004; Priest, 2006a, 2006b, 2014, 2016; Williamson, 2013, 2017a, 2017b; Hjortland, 2017; Russell, 2015.

¹⁸ Biggs & Wilson, 2017.

¹⁹ Hjortland, 2017, p. 632.

Putnam, s-a considerat că se impune o revizuire – de fapt, o abandonare – a logicii clasice în favoarea logicii cuantice. Această idee că logica este revizuiabilă pe baza unor considerații empirice este în mod direct în tensiune cu concepția aprioristă despre logică descrisă mai sus sub categoria de concepție standard a metodologiei aprioriste a logicii.

Potrivit anti-excepționalistilor, există *genuri diferite* de dovezi care pot determina legitimitatea unei teorii logice. În plus față de dovezile empirice, există atât considerații *a priori* și *a posteriori* care ar putea fundamenta adecvarea unei teorii logice, iar ceea ce avem aici în vedere sunt considerații metafizice, semantice, epistemice, lingvistice sau matematice.

Voi face doar câteva comentarii succinte asupra modalității în care aceste considerații își găsesc locul în justificarea diferitelor genuri de logici. *Logica intuiționistă* își află justificarea (și) în termenii considerațiilor metafizice și semantice care resping presupuzițiile subiacente realismului metafizic și apără un concept constructivist de verificabilitate, în locul adevărului semantic sau metafizic clasic. Astfel, M. Dummett, care susține logica intuiționistă, interpretează dezbateră dintre realism și anti-realism drept controversă în legătură cu natura și rolul condițiilor de adevăr și cu chestiunea dacă acestea sunt constitutive pentru semnificațiile propozițiilor unui discurs dat. O explicație a semnificației unei propoziții prin intermediul condițiilor lor de adevăr ar fi satisfăcătoare, dacă ar da, totodată, și o explicație plauzibilă pentru ce înseamnă și în ce constă înțelegerea acelei propoziții. Totuși, Dummett argumentează că explicația în termenii semanticii clasice a noțiunii de adevăr și, chiar mai mult, întregul concept de înțelegere pe care realismul urmărește să-l fundamenteze întâmpină dificultăți serioase. Iată de ce, potrivit strategiei lui Dummett, vechea dezbateră metafizică cu privire la realism și la adevăr trebuie dusă în domeniul filosofiei limbajului; și, în mod corespunzător, o abordare epistemică a adevărului ar trebui să ia locul abordării semantice clasice a adevărului²⁰.

Logica relevantă urmărește să capteze într-o modalitate mai adecvată intuițiile noastre lingvistice comune referitoare la utilizarea implicației în raționamentele obișnuite în termenii conținuturilor relevante pe care le împărtășesc atât antecedentul, cât și consecventul implicației. *Logica fuzzy* urmărește să construiască o teorie adecvată care ne va oferi o înțelegere minuțioasă a vaguității. Și nu în ultimul rând, *logica paraconsistentă* se apleacă asupra complicațiilor teoriilor inconsistente care sunt nebanale și fertile dintr-o perspectivă epistemică.

Modalitatea în care determinăm cum anume facem o alegere a unei teorii logice nu se deosebește, în mod esențial, de modul în care alegem o teorie în domeniul științelor empirice. Și lucrurile stau așa deoarece setul *criteriilor epistemice generale* operează în manieră similară în logică și în celelalte științe. Iată câteva dintre aceste criterii importante pentru alegerea unei teorii, care operează de-a lungul întregului spectru al științelor: simplitate, puterea explicativă și unificatoare a teoriei, coerența, caracterul non-ad-hoc, sistemicitatea, adecvarea empirică și testabilitatea independentă.

---

²⁰ Cf. M. Dummett, 1978, 1991.

Convingerile epistemice ale anti-excepționaliştilor în privința funcționării line a aproximativ acelorași criterii pentru alegerea unei teorii de-a lungul întregului spectru al științelor, inclusiv logica, le motivează, mai departe, și credința că logica, aidoma oricărei alte discipline științifice, trebuie să utilizeze raționamente abductive atunci când se alege o teorie sau se revizuieste o teorie. Așadar, atunci când se alege o teorie logică va trebui să reținem care teorie oferă cea mai bună explicație pentru un puzzle logic sau pentru o problemă logică; și, de asemenea, va trebui să echilibrăm diferitele criterii abductive.

În opoziție cu concepția standard a apriorismului logic, antiexcepționalismul și inclusiv această metodologie abductivă au devenit destul de frecventabile, o adevărată modă, în filosofia contemporană a logicii, sau mai specific în epistemologia logicii.

Anti-excepționalişții au dezbătut cu intensitate unele chestiuni care prezintă un interes autentic legate de modalitățile în care criteriile abductive ar trebui să fie utilizate în procesul alegerii unei teorii logice. Mă voi rezuma la a menționa doar pe unele dintre ele: cum anume vom identifica acele criterii abductive care sunt relevante pentru alegerea teoriei; în ce fel putem noi da prioritate relativă fiecărui criteriu de acest fel, din moment ce modalități diferite de a pondera criteriile vor conduce la *ranking*-uri diferite ale teoriilor logice pe care le evaluăm;²¹ care este rolul pe care logica de bază poziționată în *background*, ar trebui să-l joace în evaluarea meritelor metodologice și epistemice ale teoriilor logice care se află în procesul de alegere teoretică.

Unii antiexcepționalişti merg până la capăt cu susținerile lor despre logică, ca neavând un statut excepțional printre celelalte științe. În mod corespunzător, ei insistă că logica de bază, care este punctul de sprijin și de referință pentru alegerea și evaluarea teoriei logice, nu este necesar să fie o logică *a priori* neinfirabilă. Până și logica de bază poate fi aleasă prin aplicarea anumitor criterii abductive. Astfel, O. Bueno²² ne recomandă să urmăm o politică foarte liberală în privința adoptării unei logici de bază într-o modalitate non-*a priori*: *acceptarea* acelei logici este suficientă ca o condiție prealabilă pentru a porni mașinăria abductivă a evaluării și alegerii unei teorii logice. Mai mult, logica de bază acceptată ar putea fi supusă unei proceduri de revizie într-un context diferit. De asemenea, Mark Sainsbury îmbrățișează o perspectivă holistă asupra alegerii și a revizuirii unei teorii logice atunci când ne îndeamnă să adoptăm în logică metafora bărcii lui Neurath pentru științele empirice: „Barca logică, tot atât de mult precum și barca empirică, trebuie să fie reconstruită pe mare, scândură cu scândură, fără nici un punct de plecare corect privilegiat și prestabilit”²³.

Cu toate acestea, logica de bază, pe care putem să o folosim în procesul nostru de alegere a unei teorii logice, poate influența în diferite grade decizia noastră ulterioară cu privire la cât de bine satisface o teorie logică criteriile abductive și cât de bine performează teoria aleasă prin comparație cu alte teorii

---

²¹ Routley, 1980; Priest 2016.

²² Bueno, 2010.

²³ Sainsbury, 2002, p. 14.

logice²⁴. Și aici am în vedere criterii abductive importante precum coerența, evitarea caracterului *ad hoc* sau puterea explicativă, care sunt definite în mod contextual prin intermediul conceptului de *inferență logică a sistemului logic de bază*. Iar aici ne aflăm prinși într-un fel de încurcătură, deoarece, așa cum am semnalat deja, nu există nici un punct de vedere neutru sau liber de orice asumptii logice, din perspectiva căruia să putem evalua abductiv argumentele pro și argumentele contra unei teorii logice. Așadar, s-ar putea foarte bine să ajungem în situația în care, prin aplicarea acelor criterii abductive, o logică dată L1 să aibă scoruri diferite atunci când este evaluată din perspectiva unei logici de bază L2 decât atunci când este, din nou, evaluată din perspectiva unei logici de bază diferite L3. Priest susține foarte convingător că „un scenariu foarte sumbru este acela în care se produce un du-te-vino între două logici [...], fiecare fiind mai bună din perspectiva celeilalte!”²⁵

În consecință, antiexcepționalistii se confruntă cu această provocare: cum anume să nu fi prins în capcana „problemei ciclurilor de revizuire”²⁶ atunci când sunt evaluate teorii logice într-o teorie metalogică de bază. Iar această problemă conduce, mai departe, la bine cunoscuta situație dificilă mai generală legată de ce meta-teorie de bază trebuie adoptată atunci când aperi și adopți un anumit sistem logic. Un logician clasic poate fi fidel în mod consecvent aceluiași cadru logic clasic atât la nivelul metalogicii, cât și la nivelul logicii pentru care argumentează. Totuși, un logician non-clasic (care poate fi un susținător fervent al unei logici deviate non-clasice oarecare și al pluralismului logic) se va afla într-o poziție dificilă, căci fie va păstra o poziție clasică în metalogica de bază, ceea ce ar contraveni argumentelor sale în favoarea logicii non-clasice preferate sau, altfel, va îmbrățișa în mod consistent teoria logică non-clasică la ambele niveluri, adică logic și metalogic, ceea ce îl va face ținta criticii că procedura sa justificativă pentru logica sa preferată este circulară²⁷.

O altă temă fierbinte în filosofia contemporană a logicii este dezbaterea în desfășurare dintre *monismul logic* (concepția că există numai o concepție logică corectă) și *pluralismul logic* (concepția că există mai mult decât o logică corectă). Este important să se sublinieze că dezacordurile dintre fanii oricăreia dintre aceste două tabere alimentează dezacorduri corespunzătoare printre anti-excepționalisti în legătură cu problema dacă metodologia abductivă în logică sprijină *monismul logic* sau *pluralismul logic*.

Graham Priest și Timothy Williamson sunt doi filosofi-logicieni de primă mărime care susțin concepția *anti-excepționalistă* în filosofia logicii pe care o îmbrățișează. Amândoi împărtășesc punctul de vedere că procesul de alegere a unei teorii logice trebuie să se bazeze pe dovezi care provin dintr-o teorie a adevărului în calitate de criteriu abductiv esențial. Ceea ce este foarte interesant, totuși, este următorul fapt: chiar dacă ambii argumentează pornind de la acest punct către o

---

²⁴ Cf. Woods, 2018, 2019.

²⁵ Priest, 2016, p. 17.

²⁶ Cf. Woods, 2018.

²⁷ Sereni & Sforza-Fogliani, 2017.

concluzie care susține monismul logic, fiecare susține monismul în modalitatea sa proprie, care este complet divergentă de a celuilalt. Astfel, Priest susține că o poziție anti-excepționalistă conduce către un anumit gen de paraconsistență²⁸. Și opus acestei poziții non-clasice, Williamson argumentează viguros în favoarea logicii clasice²⁹.

Acesta este locul cel mai potrivit pentru o digresiune și un avertisment. Poziția mea nu este una polemică; mai degrabă, ceea ce urmăresc în această secțiune este să fac unele remarci clarificatoare. Dispunem de această terminologie pe care o utilizează Florian Steinberger și care a fost preluată de către Ferrari și Moruzzi, anume aceea a opoziției dintre *exceptionalism* și *anti-exceptionalism*. În multe privințe, această dihotomie pare să coincidă cu dihotomia *monism vs pluralism*.

Totuși, cele două distincții nu coincid; căci, așa cum am subliniat deja, poți să fi excepționalist și pluralist, ceea ce este o combinație de poziții absolut firească, dar poți să fii, de asemenea, anti-excepționalist și clasicist, ceea ce, într-adevăr, este o foarte interesantă și provocatoare combinație. Astfel, pentru a lega aceste remarci mai generale de discuția anterioară, Williamson este un monist și Priest este un pluralist. În felul acesta, ei se află într-un puternic contrast în ceea ce privește chestiunea *logicii corecte*. Dar ambii sunt anti-excepționaliști. Poziția lui Williamson constă în apărarea atât a clasicismului, cât și a monismului, iar această concepție va depinde de admiterea logicii clasice și a logicii modale, inclusiv logica modală de ordin superior, drept *logica corectă*. În opoziție cu această poziție clasică, Priest este un dialetheist. Pot oferi, de asemenea, un alt exemplu de excepționalist care este, în același timp, un partizan al logicii non-clasice. Îl am în vedere aici pe M. Dummett, care este un intuiționist.

Dar, s-ar putea foarte bine să fie cazul ca în demersul de clarificare, mai departe, a complexității acestei teme să fie important să subliniem următorul punct: diferența dintre *exceptionalism* și *anti-exceptionalism* se bazează pe caracterul normativ al logicii și pe faptul dacă logica este empirică și susceptibilă de a fi criticabilă și revizibilă pe temeiuri empirice. Dar, ca regulă generală, pluraliștii nu vor susține o anumită formă de normativism excepțional al logicii, de vreme ce ei sunt gata să accepte tot atât de multe norme logice, cât de multe sisteme de logică există; de asemenea, ei nu susțin că numai o singură logică este logica corectă. Finalul digresiunii și al avertizării!

Dar chiar acest *cluster* de argumente care indică faptul că anti-excepționalismul sprijină monismul logic nu a rămas în afara confruntărilor în ultima vreme. Și există, într-adevăr, filosofi care socotesc că *anti-exceptionalismul* cu privire la logică vorbește în favoarea unui *pluralism logic* de o granulație mai fină; anume, un gen de pluralism *intra-teoretic* care pledează pentru ideea că diferite „sectoare” ale limbajului se supun unor mulțimi diferite de principii logice³⁰. Mai specific, filosofii care vorbesc în favoarea pluralismului logic, în timp ce argumentează pentru anti-excepționalism cu privire la metodologia și

---

²⁸ Priest, 2006a, 2014.

²⁹ Williamson, 2013, 2017a, 2017b.

³⁰ Hjortland, 2017.

epistemologia logicii, se ridică împotriva unei tradiții venerabile și subliniază o altă dimensiune a conceptului de logică drept știință continuă cu științele mai empirice, anume, ideea că logica este neutră față de conținuturi și subiectele vehiculate, dar este dependentă de context³¹. Prin urmare, domenii diferite ale cunoașterii ar putea să solicite principii și/sau sisteme logice diferite și pentru a ne da seama ce logică se potrivește cu contextul examinat, cea mai bună strategie rațională este aceea de a utiliza *raționamente abductive*³².

Alți filosofi, la rândul lor, au argumentat în favoarea unei forme mai slabe de așa-numit pluralism logic local, pe baza a ceea ce ei numesc „anti-excepționalism viguros (full-blooded)” cu privire la logică³³. Ei împing până la extrem ideea că metodologia abductivă în logică este similară, până la identitate, cu metodologia altor ramuri ale științelor mai empirice. Analogia, în mare, merge în felul acesta: tot așa cum „practica curentă din știință” este locală și fragmentată, inferența logică „se produce într-o varietate de genuri care nu sunt așa de uniforme precum s-a considerat de obicei”³⁴.

În pofida multiplelor volute și întorsături ale dezbaterii cu privire la anti-excepționalism și fără a mai lua în considerație și atractivitatea crescândă a acestei poziții, aș spune, mai degrabă, că toată această polemică este abia la început. Și o mulțime de chestiuni dificile au nevoie de clarificare; dacă ar trebui sau nu să folosim o metodologie abductivă în selectarea și revizuirea sistemelor logice, ceea ce este, la urma urmei, stâlpul de susținere al concepției anti-excepționaliste despre logică și, mai ales, dacă ar trebui să existe o compatibilitate genuină între normativitatea logică și anti-excepționalismul logic sunt chestiuni profunde care au nevoie de o investigație viitoare atentă, meticuloasă și susținută.

3. UNDE MĂ POZIȚIONEZ EU?

Așadar, după inventarierea diferitelor „isme” logice, este cât se poate de firesc să se ridice întrebarea, unde mă poziționez eu? Foarte succint, în linii mari, *votez pentru excepționalism* și, cu o ușoară nuanțare, *pentru monism*. Poziția metafizică evocată la începutul studiului de față – și care se plasează în fundalul argumentării mele – se prezintă în felul următor: există trei surse distincte ale necesității – identitatea lucrurilor, ordinea naturală, ordinea normativă; fiecare produce propria sa formă de necesitate; fiecare este ireductibilă la celelalte și nu există nici un gen „mai fundamental” de necesitate a cărui restricție să dea naștere acestor trei forme; fiecare altă formă de necesitate poate fi înțeleasă în termenii fie ai necesității metafizice, fie ai aceleia naturale, fie ai aceleia normative³⁵.

Prima facie, consider că excepționalismul se află într-un acord mai bun cu această concepție pluralistă despre conceptele modale și normative. De ce stau

---

³¹ Bueno, 2010.

³² *Ibidem*.

³³ da Costa & Arenhart, 2018.

³⁴ *Ibidem*, p. 375.

³⁵ Fine, 2002.

lucrurile așa? Pentru că excepționalismul pare să fie mai compatibil cu această viziune metafizică potrivit căreia normativitatea nu poate fi pe deplin naturalizată, fără a pierde din generalitatea și robustețea acelor concepte normative puternice. Logica captează atât adevărurile necesare metafizice, cât și pe cele normative într-o modalitate care poate fi gândită ca fiind distinctă de căile în care științele empirice își dobândesc adevărurile lor. Toate acestea îi conferă logicii un statut excepțional printre celelalte științe. Logica, spre deosebire de științele empirice descriptive, este o teorie / știință *normativă* a raționalității³⁶. Iar aceasta poate să însemne cel puțin două lucruri:

(i) Logica *nu descrie* procesele sau stările psihologice, precum opiniile, credințele, dorințele, gândurile și alte atitudini propoziționale, care se desfășoară concomitent cu raționarea; în schimb, logica *prescrie* norme și criterii care intervin în evaluarea validității sau a corectitudinii inferențelor logice. Iar stările psihologice nu acționează într-o manieră cauzală asupra aspectelor normative ale corectitudinii raționamentelor.

(ii) Logica furnizează un standard și un set de criterii care sunt instrumentale în evaluarea situației dacă inferențele sunt corecte sau dacă acestea satisfac standardele raționării corecte.

Indiferent cum anume interpretăm normativitatea logicii, toate aceste norme, criterii, canoane, standarde ș.a.m.d. sunt *a priori*. Așadar, din toate aceste multiple perspective, logica se bucură de un gen de poziție excepțională care îi conferă un caracter distinctiv și aparte și o face singulară în familia mai largă a cercetărilor raționale ale lumii.

BIBLIOGRAFIE

- Biggs, S. & Wilson, J. 2017: *The Apriority of Abduction*. „Philosophical Studies” 174: 735–58.
- Bueno, O. 2010: *Is Logic A Priori?* „The Harvard Review of Philosophy” 17: 105–117.
- Bueno, O. & Colyvan, M. 2004: *Logical Non-Apriorism and the ‘Law’ of Non-Contradiction*, în G. Priest, JC Beall, B. Armour-Garb 2004 (eds.): *The Law of Non-Contradiction*. Oxford: Oxford University Press, 156–175.
- Carnap, R. 1937: *The Logical Syntax of Language*. London: Routledge.
- Correia F. & B. Schnieder (eds.) 2012: *Metaphysical Grounding: Understanding the Structure of Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- da Costa, N. & Arenhart, J. 2018: *Full-Blooded Anti-Exceptionalism about Logic*. „Australasian Journal of Logic” 15: 362–380.
- Dummett, M. (1978), *Truth and Other Enigmas*, Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Dummett, M. 1991: *The Logical Basis of Metaphysics*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Engel, P. 1991: *The Norm of Truth. An Introduction to the Philosophy of Logic*, University of Toronto Press.
- Ferrari, F. 2016: *Disagreement about Taste and Alethic Suberogation*. „Philosophical Quarterly”, 66(264): 516–535.

---

³⁶ Engel, 1991, p. 306–313.

- Ferrari, F. 2017: *Logical Pluralism, Indeterminacy and the Normativity of Logic*. „Inquiry”, (with S. Moruzzi).
- Ferrari, F. 2018a: *Normative Alethic Pluralism*, în J. Wyatt et al. (eds.), *Pluralisms in Truth and Logic*, London & New York: Palgrave MacMillan: 145–168.
- Ferrari, F. 2018b: *The Value of Minimalist Truth*. *Synthese*, 195(3):1103–1125.
- Ferrari, F. 2018c: *Ecumenical Alethic Pluralism*. „Canadian Journal of Philosophy”, (with S. Moruzzi).
- Field, H. 1996: *The A Prioricity of Logic*. „Proceedings of the Aristotelian Society” 96: 359–379.
- Field, H. 1998: *Epistemological Nonfactualism and the A Prioricity of Logic*. „Philosophical Studies” 92: 1–24.
- Field, H. 2001: *Apriority as an Evaluative Notion*, în H. Field: *Truth and the Absence of Fact*. Oxford: Oxford University Press, 361–391.
- Field, H. 2005: *Recent Debates about the A Priori*, în: T. Gendler & J. Hawthorne (eds.): *Oxford Studies in Epistemology*, Vol. 1, Oxford: Oxford University Press, 69–88.
- Field, H. 2009: *What is the Normative Role of Logic?*, în „Proceedings of the Aristotelian Society LXXXIII”: 251–268.
- Fine, K. 2002: *The Varieties of Necessity*, în Fine, K. 2005: *Modality and Tense. Philosophical Papers*, Oxford University Press, 235–260.
- Fine, K. 2005: *Modality and Tense. Philosophical Papers*, Oxford University Press.
- Fine, K. 2012: *A Guide to Ground*, în F. Correia & B. Schnieder 2012: 37–80.
- Frege, G. 1893: *Grundgesetze der Arithmetik*. Traducere în limba engleză de către P. Ebert & M. Rosberg cu C. Wright. Oxford: Oxford University Press 2013.
- Frege, G. 1956: *The Thought: A Logical Inquiry*, în „Mind”, Vol. LXV, No. 259, July, 1956: 289–311.
- Hjortland, O.T. 2017: *Anti-Exceptionalism about Logic*. „Philosophical Studies” 174: 631–658.
- Kant, I. 1781: *Kritik der reinen Vernunft – Critique of Pure Reason*, Penguin Classics, 2008.
- Pedersen, N.J.L.L. 2019: *On the Normative Variability of Truth and Logic*. „Inquiry”.
- Priest, G. 2006a: *In Contradiction*, ediția a II-a. Oxford: Oxford University Press.
- Priest, G. 2006b: *Doubt Truth to be a Liar*. Oxford: Oxford: Oxford University Press.
- Priest, G. 2014: *Revising Logic*, în P. Rush (ed.): *The Metaphysics of Logic*. Cambridge: Cambridge University Press: 211–223.
- Priest, G. 2016: *Logical Disputes and the a priori*. *Logique et Analyse* 59: 347–366.
- Putnam, H. 1979: *The Logic of Quantum Physics. Mathematics, Matter and Method: Philosophical Papers*, vol. 1, ediția a II-a. Cambridge: Cambridge University Press, 174–197.
- Quine, W.V.O. 1951: *Two Dogmas of Empiricism*. „Philosophical Review” 60: 20–43.
- Routley, R. 1980) *The Choice of Logical Foundations: Non-classical Choices and the Ultralogic Choice*. „Studia Logica” 39: 77–98.
- Rumfitt, I. 2015: *The Boundary Stone of Thought*. Oxford: Oxford University Press.
- Russell, G. 2015: *The Justification of the Basic Laws of Logic*. „Journal of Philosophical Logic” 44: 793–803.
- Russell, G. 2017: *Logic isn't normative*. „Inquiry”.
- Sainsbury, R. 2002: *What Logic Should We Think With?*, Royal Institute of Philosophy Supplements 51: 1–17.
- Sereni, A. & Sforza-Fogliani, M.P. 2017: *How to water a thousand flowers. On the logic of logical pluralism*, „Inquiry”.
- Steinberger, F. 2017: *Frege and Carnap on the Normativity of Logic*. „Synthese” 194: 143–162.

- Steinberger, F. 2019: *Three Ways in Which Logic Might Be Normative*, „Journal of Philosophy” 116(1): 5–31.
- Tarski, A. 1936: *Über den Begriff der logischen Folgerung*. in *Actes du Congrès International de Philosophie Scientifique*, fasc. 7 (*Actualités Scientifiques et Industrielles*, vol. 394), Paris: Hermann et Cie, 1–11.
- Tarski, A. 1956: *The Concept of Truth in Formalized Languages*, in A. Tarski: *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford: Oxford University Press, 152–278.
- Williamson T. 2013: *Modal Logic as Metaphysics*, Oxford University Press.
- Williamson, T. 2017a: *Semantic Paradoxes and Abductive Methodology*, in B. Armour-Garb (ed.): *Reflections on the Liar*. Oxford: Oxford University Press, 325–346.
- Williamson, T. 2017b: *Model-Building in Philosophy*, in: R. Blackford and D. Broderick (eds.): *Philosopher's Future: The Problem of Philosophical Progress*. Oxford: Wiley-Blackwell, 159–172.
- Wittgenstein, L. 1921: *Tractatus Logico-Philosophicus*.
- Woods, J. 2018: *Logical Partisanship*. *Philosophical Studies*.
- Wright, C. 1986: *Inventing logical necessity*, in J. Butterfield (ed.), *Language, Mind and Logic*. Cambridge: Cambridge University Press, 187–209.